

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА.

Ч. 1—2.

Ціна 40 сот.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК.

ВІСНАМІННИЙ ХРЕСТ.

Студії і образки.

Л Ї В І В.

НАКЛАДОМ М. ЯЦКОВА і С-ки.

В. 2624

Василь Стефаник.

Ч. 1—

КАМІННИЙ ХРЕСТ.

Студії і образки.

Л Ї В І В
Накладом М. Яцкова і С-ки.
1900.

Збірка М. С. ВОЛЖАНА

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 483

ЗОЛОЧІВ
Друкарня Вільгельма Цукеркандля.

И 17699

СТАРШОМУ МОЄМУ ДРУГОВИ
КИРИЛОВИ ГАМОРАКОВИ

ПРИСВЯЧУЮ.

АВТОР.

I.

КАМІННИЙ ХРЕСТ.

Студня.

Від коли Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, від тоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлюю і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотузяну шлюю. Нашильника не потребував, бо лівою рукою справ може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на кони і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцували ся як струнви і однако з гори волочили ся по землі. До гори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто

буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. З гори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивала ся сітею синіх жил як ланцюхом із синьої стали.

Нераз ранком, ще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлії не мав на собі, лишень ішов з правого боку і тримав дишель як би під пахою. І кінь і Іван держали ся кренко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучало ся сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліе, копит і широчезних пят Іванових. Придорожнє зілля і бадилля гоїдало ся, вихолітувало ся на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і сльинив, аби найти того місце, де бодяк забив ся.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай,—говорив Іван з пересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає... Се хтось так брав на сьміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і встаючи казав:

— Небі си, вігниєш тай сам віпадеш, а я не маю чьису з тобов панькати си...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізнi краки стягали туб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов з войська до дому, то не застав ні тата, ані мами, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвишого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зівав він ярами та

печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сїяв і межі ніякої на нїм не було. Лиш один Іван узяв ся своєю пайку копати і сїяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долішні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грыну, тай по нитці розлетиш си, який жес тыжкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поволи його спускав з плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колїнкую з гноем на верх, аж шкіра з колїн обскакує. Піт ізза кожного волоска просїк, тай так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, шо аж! А підїт же, як мене за мінуту в попереці зачьило ножами шпикати — гадав-сми, шо мину си!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люде прізвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кіля, виносив на него тверді кицьки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів ся, тим тяжше було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов у долину тручьне!

Нераз, як заходяче сонце застало Івана на верху, то несло його тїнь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як велитня схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбови:

— Отос нї, небоже, зібгав у дугу! Але доки нї ноги носьи, то мус родити хлїб!

На иньших нивах, що Іван собі купив за гроші принесені з войська, робили сини

і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важила ся поступити на подвіре і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хоть би Іваниха хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хиба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десіть рік у ваську, та я стола не знав тай коло стола мині їда не йде до трунку.

Отакій був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

II.

Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусів вкінці подати ся.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дькую вам файно, ґазди і ґаздині, що-сте ні мали за ґазду, а мою за ґаздиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з него черепочки давнього намулу і малює по нїм маленькі, фосфоричні зьвізди. Блимає той камінь мертвими блисками відбитими від всходу і заходу сонця і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастє.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волосем, як гривою кованою зі сталевих ниток і договорював:

— Та дькую вам красно, та най вам Бог даст, що собі в него жьдаєте. Дай вам Боже здорове, дїду Міхайле...

Подав Михайлови порцію і цілювалися в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цїм сьвітї та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце тай допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволив... Газди, а проше, а доцьгнїт же... Гадав-сми, що вас за стїв пообсажую, як приїдете на весїле синове, але инакше зробило си. То вже таке настало, що за що наші дїди тай тати не знали, то ми мусимо знати. Господна воля! А законтентуйтеж си, газди, тай вібачьните за решту.

Взяв порцію горівки тай підійшов д' жінкам, що сидїли на другім кінці стола від постелї.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напипти си. Дивю си на вас тай ми, як якисе казав, молоді літа нагадуют си. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були! То-сми за вами неодну пічку збавив то-сте в данци ходили як сновавка— так рівно! Ба, де кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережійте тай вібачийте шо-м на старість данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала межі жінками і виїмив з пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітри си, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пильнууй, а плакати ще доста чысеу, ще так си наплачеш, шо очи ти витечут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шое бим сказав, та най мовчу, най шїную образи в хаті і вас яко грешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти! Адї, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, Газди-

не моя? То я тебе викорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу тай підеш у ту Гамеріку як Жидівка.

— Куме Іване а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам не воріг тай дітем своїм не воріг, та її банно за родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То її банно, а я тудя з віскоком іду?!

Заскреготав зубами як жорнами, погрозив жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, шо не памньитаю, шо си зо мнов робит!

III.

— А проше, ґазди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Тай міні старому не дивуйте си, шо

трохи втираю на жінку, але то не за дурно, ой, не за дурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважуйте, письменні, так як дістали якес письмо до рук, як дістали якус напу, та як підійшли під стару, тай пилили, пилили аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорило си, лиш Канада, тай Канада. А як ні дотиснули, як-ем видів, шо однако ні мут отут на старість гризти як не піду, тай-ем продав усе шо до крішки. Сини не хотьби бути наймитами післї мої голови тай кажут: „Ти наш тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба, бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си“. Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а минї однако гинути. Але, газди, а минї переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлавї, що заки їх рано зведеш до купи, то десїть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може як нам дорогу покажете, тай усі за вами пі-

демо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народа здержіти тай кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накиншають, шо-с платив лева, то тепер неть, шо-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой з'золили нас, так нас їмили в руки, шо з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хиба лиш тікати! Але колне на ці землі буде покаяніє, бо нарід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дькую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, шо нарід поріже си. А тож Бог не гніває си на таких, шо землю на гиндель пускают? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді ґазди мудрі настали, такі фаєрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт-но си на ту стару скришку, та пускати її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком съиде! Та гадаєте, шо вона

зайде на місце? От, переверне си дещ у окіп тай пец розтьгнут, а нас поженут далі і подивити си не дадут! Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суда-ж!

Пришла Іваниха старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де тьи покладу в могилу? Ци риба тьи має з'їсти? Та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьити. Аді!

І натягав шкіру на жіничній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Куду цему, г'азди, йти з печи? Була-е порьидна г'аздиня, тьижко-е працювала, не гайнувала-е, але на старість у далеку дорогу вібралас си. Аді, видиш де твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотіла-е йти на цу Канаду, то підемо сьвітами і розвіємо си на старість як лист по поли. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими

людьми віпрощити си. Так, як слюб-еми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрощити си з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти нераз догорив, шо-м може ты коли скривдив, прости мині і перший раз і другий раз і третій раз.

Цілювали ся. Стара впала Іванови на руки, а він казав :

— А то ты, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач як вітер, шо з помежи острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив.

IV.

— А тепер ступай собі стара межн газдині та пильнууй, аби кожду своє дійшло та напий си раз, абим ты на віку видів пену.

— А вас, газди, я ще маю на два ґатунки

просити. Дес може сини пустыи в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абиете за нас наймили службуку тай абиете си так як сегодне зійшли на обідець та віказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Яковови, бо він молодий тай слухний чоловік та не сховає дідів і грейдір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумав ся. На його тварі малював ся якийсь етид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з діда. Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, шо бим гріх мав, якбим цего вам не сказав. Ви знаете, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, але-м поклав. Такий тыжкий, шо горб го не скине, мусят го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-ем кілька намьытки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нїм вік свій спендив і окалічів-єм. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взяв з собов у сьвіт. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом так ніколи не перебаную.

Очи замиготїли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дροжить.

— Оцеї ночи лежу в стодолі та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шом так глибоко зогрішив, шо женеш нї за сьвітові води? Я ціле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз, як днинка кіньчила си, а я впаду на ниву тай ревно молю си до Бога: Господи, не покинь нї ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хиба бнх не міг нї руков, нї ногов кинути...

— Потім мене такий туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качыв-

ем си по соломі як худобина. Тай нечисте цукнуло си до мене! Не знаю і як і коли вчинив-ем си під грушков з воловодом. За малу філю був бим си затыг. Але Господь милосерний знає, що робит. Нагадав-ем собі за свій хрест тай мене, гет відійшло. Ий, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько тай якос ми, декше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходить ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нїм забув-ем, сїлу-м мав тай на нїм лишив-ем.

Одна сльоза котила ся по лицї, як перла по скалі.

— Та я вас просю, ґазди, аби ви, як мете на сьвіту неділю поле сьвітити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрій молодій най вібіжит та най покропит

хрест свіченув водицев, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже грішно, аби-сте мині' мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіт дїдови його волю.

Як коли би хотів рядном простелити ся, як коли би добрими, свими очима хотів на віки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіт же ви туск на боці, гет його відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Були-сте порьидний чоловік, не дїзли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, анї не пересїяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, ні! Мут вас люде нагадувати тай хреста вашого на світу неділю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

V.

— Вже-м вам, панове ґазди, все сказав, а тепер хто ні любить, та тот буде ши-

ти зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними шти, а хто ні навидит, той буде також.

Почала ся п'ятика, тота п'ятика, що робить з мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодіжи, що заступила ціле подвірє.

— Мой, маєте так данцувати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишило си!

В хаті всі шили, всі говорили, а ніхто не слухав. Беседа йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, муєло ся сказати, хоч би на вітер.

— Як-єм го віпуцував, то був віпуцований, котре чорний, то як сріблом посеппав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в ордунку, цісар міг сідати! Але-м грошій мав, ої, мав, мав..

— Кобим учинив си серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш кобих не видів ні тих Жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запръгали, а нам уже кусня хліба не дають прожерти... Е, коби то так по мойому...

— Ще не находив си такий секвертант, аби шо з него стыг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німец, був Поляк—г, пробачьїйте, взяли. Але як настав Мадзур, тай найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, Мадзур біда, очп печи тай гріху за него нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розлітала ся в найріжнійші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалієливу веселість скришки врізував ся єьпів Івана і старого Михайла. Той єьпів, що

його нераз чути на весіллях, як старі хлопці доберуть охоти і заведуть стародавніх сьпіванок. Слова сьпіву йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі по-наростали. Ідуть слова тих сьпіванок, як жовте осіннє листе, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-нараз з'упиняє ся на кождім ярочку і дροжить подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак сьпівали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернути ся до них навіть у гості.

Як де підтягали в гору яку ноту, то стискали ся за руки, але так кріпко, аж сугустави хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахилювали ся до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим галосом туги завдавали, що врешті не могли

жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Міхайле, приятелю!

VI.

— Дьидю, чуєте, то вже чьис віходити до колїї, а ви розеспівали си як задобро-миру.

Іван витріщив очи, але так дивно, що син побілів і подав ся назад тай поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір ниц, цвай, драй! Ходи, уберемо си по панцки тай підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, як би горе людське дунайську загату розірвало — такій був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось з гори не впало і її на місці не роздавило.

А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав як стеклий.

— Мой, як-єсь ґазда, то фурни тото катра-не з себе, бо тыи віполічкую як к...!

Але Іван не дивив ся в той бік. Ймив стару за шию і пустив ся з нею в танець.

— Польки мині граї, по панцки, мам гроші!

Люде задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і сироміць винесли обоїх із хати.

На подвірю Іван танцював дальше яко-їсь польки, а Іваниха обчепила ся руками порога і приповідала:

— Ото-сми тыи віходила. ото-сми тыи вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

VII.

Плоти по-при дороги тріщали і падали — всі люде випроваджували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайг'овім, сивім одїню і що хвиля танцював польки.

Аж як усі зупинили ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не бі си, є і мое і твоє...

II.

ЗАСІДАЄ.

Радні поволи стягали ся до канцелярії. Кождий, заки входив до хати, висїкав ся у сїнях, обтирав ніс полою від кожуха і долонею ще доправляв. Отак кождий ішов межі люди. „Славайсеу — На віки слава“ тай сїдав на лаві, що стояла довкола хати.

Радних було вже з половина, старші сїдали близше до стола, а молодші трохи

подальше. В куті коло печи стояли сінники один на другім, а коло них чорна бляшана банька. То був шпиталь. То як раз або два рази до року написав лікар письмо до громади, що того а того дня буде в селі, то війт кликав до себе поліціяна Тому:

— Вже, небоже, муєши завтра прихарити канцелярию, бо аді, прийшло письмо, що доктор приїде. Обшуруєши трохи підлогу, посиплєши піском, розкладєши сінники по підлозі, понакриваєши їх лентухами, поналиваєши тої смердячої води з баньки по кутах— тай очи заткаємо. Є приписє, що шпиталь має бути на холеру тай мує бути!

Отак поліцай робив раз або два рази до року з канцеляриї шпиталь. А як радні потім сходили ся на раду, то всі пчихали і казали: „Але бо паскудно смердит!“ Ті, що були у війську, говорили, що певно лікар робив „реперацию“ і обмертвлював, та від того так вертить у носі. А Павло Дзїньо то вже добре мав ся. Він все дрїмав на

радї. То як радні пчихали від сопуху шпитального, то все казали:

— Павло мнїгкий на голову, та ми лиш пчихаємо, а він таки спит. Треба доктореви сказати, аби нам не обмертвлював радних, бо рада буде до нічого.

Павло не боронив ся, лишень глядїв перестрашеними очима на радних, а лице его ставало ще чорнїйше, як було. Его помїркували в радї „намість дурного“ — таї всі з него сьміяли ся.

Тепер радні сидїли на лаві таї балакали — поволи, лїниво. Кождий сидїв, як ему було лїйше і як навик. Іван Плавюк, що сидїв коло самого стола і був найстарший, схилив ся на черево, склав руки як до молитви, веунув їх межнї колїна таї плював, покурюючи люльку. Долонї, ніс і колїна сусїдували з собою. Отак він сидїв та вповїдав за ярмарок.

— Дайте ми покїї з такими ярмарками, як теперїшні! Жиди з панами цїлий сьвіт

займили. Хто продає — жид, а хто купує — пан! А люде дес-не-дес, шо грубшу яку штуку продают. Тельитко, коровку — то ще, ще, але волів вже мало.

— Та бо тісно стало! А кожний собі гадає: куплю тельитко, прикохаю, дес трохи полови запарю, гарбузів кину тай, уважнете, шос приросте на обкидок. Тісні роки настали!

— Правда, шо тісні. Дес давно то, бувало, ксьондзи гійкали на нахід, аби не пив, аби не гайнував, а тепер, видите нахід і не пє і не гайнує, а грейціря рівно не видит. Гет нахід припер си, а на великдень таки рідко котрий солонину має. Так тьижко, вам кажу, як з каміня за тот грейцір!

— Всьо перевекелювало си. Таже давно і сеї худоби не було видко. Тепер худоба сама періста — тиролека, а давно була сама біла. Я ще не такий дуже давний газда, а по жінці взывем такі білі воли як сніг, а роги мали такі, шо в ворота не влізали си. То, бувало, так бігли як коні.

А як їхавем до міста, том дзумбелав. Кажали, шо то була венґерска худоба, як ніби за цу кажут, шо тиролска. Тай тогди була тана худоба, де-де-де-е!

— Тано продавало си тай тано купувало си, але лїпше було. Адї, таже то не лиш худоба инакша настала, а свинї-ж давно такі були? Були, видите, усїлякої масти і шерсть по них довга і драґанисті на ногах, а теперїшні самі білі і гладкі. То як станеш на свинцкі торговици, то так ними усїяно, як білим цвітом. Лиш Мадзурі помежи них з черевами похожают.

— То є відай усякий ґатунок. А ніби люди всі однакі? Якоє бувем у Коломїї тай дивлю си — їде якоє таке як дїдько. Господи ні прости! Чорне лице гет цалком і руки. Гадаю собі: та цес аби де став у ночи на мостї, тай би кождому треба воду освітити. Та бо бігме! Якис жидок казав, шо то такі люде є під сонцем.

— Та вже певне, шо є усякий ґату-

нок. Мій Василь як був у Вігні при воську, та казав, що видів такі свині, що анї вух анї рийки, анї ніг не видко, лиш таки толуб.

— Є всього на сьвітї, а біди найбільше...

Бесїда станула, бо війт надїйшов.

— Та шо маї чувати в містї, віте?

— Коби гроші, то в містї би добре. Вижу, пани лиш заїдут на ресторацію тай пють та поїдають шо найліпше і гроші мають. Коби хоть на тиждень перекинути си в пана! — говорив війт.

— Як у якого пана. Бо є такі, що на соломі сплют, а зубами обїскають си. Зверьхи камазелька а сорочки нема. Лиш притулит на груди трошки полотенца тай убрав си! А не один такий голоден, шоби макух їв,— казав Проць, що давно у дворї служив.

— Та ще бувем у секретаря ізза тої толоки. Шос він минї там белендїв тай каже, шо коби, каже, у вашім селї менше люде тих казетів на поштї спроважували. То, каже, ошуканство. Мужиків, каже, є шос

дуже багато. То як лиш двадцїта пайка дасть по левови за казету, тай си зробля тисїчі тисїченнї грошій за дурно, за пу-сто. Такий панок, каже, все сам понаписує, тумана пустит, замастит, загладит, а мужики дурнї, каже, читают та аж облизуют си, шо панцке поле на люди перейде.

А ви певне стояли та потакували? — питав молодий радний Петро Антонїв.

— Нї, бравем си з ним за-барки за якогос там латюгу, шо туманит людий! Добре ксьондз із Грушевої казав, шо нарїд дає си на підмову всяким кримїнальникам, а потїм каже, приїде шо до чого, а вони їзирли, а дурний нарїд сидит по арештах. А тож мало попосочили та покалїчили?! Я лиш не люблю, як минї хто під нїс під-кидає. Нїби я громаду продав або зрадив? Нїби пхаю си у вїбір? Вїбираете кого хо-чете, а я стою на боцї.

— Ви би си пхали, але ми клїчимо:

ацю! Ви би ще їй дїтем ковбаси принесли до дому, — говорив Петро Антонів.

— Мовч, — закричав віїт, — мовч, бо ты скажу закувати, ти шмаркачу! Та дивіт си ґазди, ци я з ним свині пас?

— Ви мині носа не обтерали, а на мою бесїду можете так цотакувати як секретареви.

Сварка починала вже ставати бійкою і старий Іван вмїшав ся в дїло.

— Ты, небоже Петре, не будь угурний, таже знаєш, шо молодий мусит старшому змовчїти. Один чоловік такий, шо не боїт си нічо, а другий тай боїт си. Я сам, ґазди, все за громадов стоявем і стою, але, бігме, на ваш збір не пішовбих. Якоє я з осени був у місті. Надибає мене Злієнний тай каже: ходїт на збір та хоть на старість подивите си, як мужики до купи еднают си. Кажу я єму: бігме бих не пішов! Воно добре, шо еднают си, бо як то приповідают, шо громада великій чоловік, але я не піду. Я кажу, зріє і посивів, а ще в криминалі години

не сидів. А тепер траба мнї на старість нечести? Таже здає си ми, шоби кожда маленька дитина в селї показувала: адї, вуйко Іван та в арештї сидїли! Не піду, тай не піду! Мії Николай ходит, але я не піду.

Якось старий Іван сим та не тим тай улагодив сварку. Лиш гнїв лишив ся однако.

— Але ми балакаємо та балакаємо, а ви, віте, не кажете, чого ви нас покликали?— питав ся Іван, аби сварка не обернула ся.

— Вже я вас не буду скликати, кобим добув своє тай плюю на уряд та най вам шмаркачі вітуют.

— Але, але, ви гадаєте, шо віта не найдемо, ми би з села на цїлу околицу вітів настарчили, — не дарував Петро.

— Та шое старший брат має на радї казати — говорив війт.

Старший брат церковний Василь почав говорити.

— От не знаю, ци то в четвер ци в пет-

ницю та прибіг до мене писарчин парубок. Ой, каже, вуйку, я видів, як стара Романиха зпід церькови дошку несла. Пішов я на другий день під церькову тай якурат нема одної дошки. То ще з тих, шо від дзвінниці лишили си. Воно правда, шо то вже здрихлавіли ті дошки, але як то зпід церькови рунтати? Тай, видите, така стара жінка тай киває тото, шо не до неї. Пішов я до ксьондза тай уповідаю, а ксьондз кажут, шо має си на раду дати знати, бо, кажут, як то церькову обкрадати! Я би, до пса, вже нічо не казав, якби воно моє, але церьковне та траба єго боронити — оскаржував Василь.

Веї радні мовчали, бо хто би то надіяв ся, що стара Романиха та злодійка. Ніколи по селі не було за ню чутки, аби вона крапа.

За хвилю увійшла Романиха. Стара, обдерта, з синім лицем. Станула коло дверей тай почала борзо крізь плач говорити:

— Я, ґаздики, вкрала ту дошку, таки-м украла, абисте знали, як мене мій син на старість обсербує! Та я в хаті не маю віхтика солімки, аби хоть покурити! Я сижу на печі тай замерзаю. Цілому селови шию та прьиду тай пальці ми деревіют. Очи ми вже скаправіли. Та ще кільки я зашию, аби душу погодувати — нема ґрейціря на топливце. Та я свому синові всю свою крішку дала, лиш собі один кут лишила, а він навіть до мене раз на місяць не подивит си. Аби увійшов та: бісе ци чорте, шо ти дієш!? Ні тай ні!

— Але зпід церькови красти? Таже ваші гони, жінко, вже не довгі та памьнтайте і на тот бік, абисте шо принесли. Ви стара жінка, та я кажу, аби вас не замикати ані бити, лишень дасте лева на церькову тай йдїт собі з Богом, а більше аби я не чув за ніяку крадїжку, — судив віит.

Романиха кинула ся як опарена.

— Ой, віточку, та я вмру та не буду лева мати! де минї лева, де, де, де?!

— Мус! — була відповідь.

Радні мовчали. Чули, що баба дуже бідуює і знали, що лева не має. Але вкрала, що правда, то правда, тай ще зпід церкви! Вже мали гадку сказати, аби потрошки давала, пошусці, по дві, як почав говорити Петро Антонів.

— Я би, люде, казав, аби таку бідну одову не карати. Церькова відай си не загре одовиним левом. Дес то вповідають, що давно церькви западали си і робило си на тім місци озеро безконешне. Як би таких кервавих левів одовиних набрати та покласти в скарбону церьковну, тай відай би жадна церькова не стримала сліз одовиних. Це відай би було не по правді. Та замієць аби церькова бабі дала, та ще ме від неї брати того студеного лева? Я якоє був у баби за прьидивом. Вхожу, а в хаті студеніще, як у газдівскі стайни. На опецьку

горить каганець такий, як зеренце пшениці, тай кілька всего вогню у хаті. Баба сидить та мене пальці як деревені. Я би казав, газди, аби ви не казали єї платити того лева.

Війт злісно поглянув на Петра. Радним як коли би камінь із серця спав. Всі одним голосом заговорили, що не треба бабиного лева. І старий Іван сказав: а най Бог сохрани! Ще казали прикликати сина бабиного і старий Іван взяв єго картати.

— Мой, мой, таже вона тебе на лані під корчем ховала та холоду шукала. Мой, таже вона тебе обпирала і облатувала і плакала, як ти до бранки йшов, а ти єї віхтика соломи не кинеш? Ей, коби я був вітом, я би тебе на остатне вогниво скував! — проказував Іван.

III.

З МІСТА ЙДУЧИ.

Перший:

— Лишень самого полотна зо пятьдесять звоїв по смерти лишило си. Такого бога-

тиря пошукати. Хліб стояв від десіть років немолочений — там були маєтки! А кілька сума?! Таже небіщик рік від року продавав пару волів за штириста левів. Де та сума, де ті маєтки? Тай не знати, хто тими грішми загрів си? — Прийшла смерть тай мує усе покидати!

— Бувало прийдемо до него колїдувати. Віколїдуєм шо віколїдуєм, а він віходить із хати тай: проше, братя, до хати, най вам фаїно подькиую за кольидку. Входимо до хати, пообсажує за стів тай каже: прийматимете як є, бо як би я не одинокий, то жінка би якое прилагодила, а так най жінка з Богом спочиває на могилї, а ви вібачьїйте. Тай сам нас приймав. Бувало понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки. А солонини як унесе, то така як долоня завгрубшки. Такої сегоднї і в різничок не видко. Горівки вже кілько було, шоби вужі мали доста. То, бувало, пемо та їмо, а він просит як на весїлю: пийте,

брата, як не стане, то ще принесу, напийте
 си у старого! То пемо та колідуємо старому:

...Будьже нам здоров пане Максиме в неділю,
 В неділю рано дзелене вино сажене.

Вінчуєм тебе счисти́м, здоровєм в неділю,
 В неділю рано дзелене вино сажене.

Чесний, велишній, а в Бога вдьшній в неділю....

— То як вже віколідуємо, а він пе
 порцію до нас тай слози обтирає. Як
 стара моя, каже жила, то ви і єї ко-
 льидку колідували, а тепер нема кому за-
 колідувати тай старому сорочки віпрати.
 Я, каже, не знаю, у котрій кут го-
 ловов ударити, де си притулити? То, зна-
 єте, аж нам слози станут в очах, як він
 зачне за свою садинокість уповідати. Так
 ми сиділи нераз добрих три години у Ма-
 ксима. Бувало вже зберем си, а він не пу-
 скає. Є, каже, в мене і їсти і пити, як
 якне казав: і хліб і до хліба — та ще
 забавте си, бо безпешно, як умру, то в ці
 хаті не мете напивати си. Лиш мене, каже,
 припорпают, а мій Тимофій все пустит —
 шо до цинтля. Я, каже, старий, аби брехати,

а ви, молоді, мете жити та мете видіти. Тай, аді, так стало си, як небіщик віщував.

Другий:

— Якоє паламариха на сапаню вповідала, що він, небіщик, не любив до коршми заходити. Лиш, каже, раз або два рази в рік вперізував черес, клав у „злудійку“ петку тай гайда до коршми! Правда, що не любив ходити до коршми, але вже як пішов, то сороки й ворони пили — пив хто не хотів! А десь по опівночі вертав си до дому вже добре горівчиний. То, каже, усі сусіди знали, що він іде до дому. Стане, бувало, на воротях у себе тай кричит: на сироти, на бідні запишу, а єму не дам, що довкола мізинного палца обмотати! Тай ішов собі на приспу. Як був пеній, то ніколи не входив до хати, ци зима, ци літо — все на приспі спав. Тай уповідають, що якоє нечисте присплювало си до него та мордувало на приспі. Стогне, стогне, як худобина, тай сфатит си з приспи та до-

вкола хати біжит, біжит, та кричить: ра-
бівники, злодії, що мою працю розтыгаєте!?
Тай, бачу, хапав дручок та обгонив ціле
господарство, як пес від якихос злодіїв.
Диви си, а він знов на приспі дримає.
Ого, вже за мінуту тай верещит, аж
крізь вуха промикає си: паршынку, а тиж
мой, що корову із колешні виводши?! Та
я тобі амінь зроблю! Тай знов літав як не-
словна розуму по тоці. То, казала палама-
риха, що так цілу ніч божу ним носило
та мордувало. Спит на приспі та крізь сон
гукає: аді, аді, вже ліцітуют, вже бют пе-
чытки, вже на бубень вікликают! Відай
воно правда, що він ще із за-молоду ку-
пив собі щезника. Він і до худоби знав,
таже корови у него по діиници молока
давали.

Третій:

— Якос незабавки, як Максим умер,
та в мене хлопец заслаб. Гадаю собі: таже
траба якогос ліку шукати! Умре, бідний

сьвіте, тай ховай ни знати з чим тай у чім? Тай пішов-сми до нашої брехунки, до Касиянихи. Якурат вона надійшла, примовила хлопцеви тай, як то знаєте, пошта — сїла тай розповідає. Ходит по селї та все знає, шо де дїє си. Тай уповідає жінці, шо, каже, тижнем перед смертев та був у мене Максим. Слухаю і я. Ще відай, каже, і на день не займало си, як прийшов. Вчула я, шо хтос дверима рипнув тай сфатилам си, кажу, певне до родів. Дивлю си, а то старий Максим. Ти бабо, дес каже єї небіщик, ще спиш, а то вже днина. Ёй де, каже, днина! Сїв він на лаві тай такий обмінений сидит, шо аж. Ти, каже небіщик, якас брехунка та дай минї розвезок на сон. Саме, каже, в опівночи приенило си минї, шо дес я віхожу з хати на двір, а то сполудня така чорна хмара, шо аж сина краями! Гадаю собі: ото зараз упалит град, бадю, бадю, піде хлїб у нївец! Тай пішов-ем до хати, вінїс кочергу тай лопату тай склав

навхрест. Та лиш я склав навхрест, дивлю си, а то зпід вугла вода проєїкає си. Став я тай дивую си. Е, табо то зпід другого, зпід третого, ба й зпід усїх нори пустили! Дес я збояв си. Глипнув-єм на тік, а там такі нори грают, як на сїножытах. Дес я побіг за рускалем, дес я спускаю ту воду в став, дес та вода снопи підмулює колезні підмиває. Відкидаю дес снопи тай аж упрів-єм — тай пробудив-єм си. Ти якає, каже, брехунка, та розвєжи міні цєє сон, шо воно має бути з тими норами? Тай, каже Касияниха, шо я єму сказала, то сказала, але він у тиждень тай умер. Тота відьма помогла таке Максимови, як мому хлопцеви. Але кобих єї лице уздрів, тайбих перевалив як суку! І гроші взяла і горівку пила, а хлопец до трьох днь тай на лаві!

Перший:

— Знак тому, шо був віщун, бо все сповнило си, як віщував. На єго подвірю якурат можут тепер нори грати! Анї хліба

в оденках, ані худоби, все Тимофії поспродував. Пішло маєство як за водою.

Другий:

— Коли бо, видите, за життя він не злюбив сина тай слова доброго єму не сказав, а син як дірвав си до маєтку тай таке понаплітував, шо ніхто тому кінца не найде. Банки, якіє векслі, жиди і вєьика нужда. Пропадає на пни. Тай коби-сте знали, шо Тимофій і не пє, лиш так му все з рук паде якоє. Бог знає...

Третій:

— Але ци-сте чули, яку Тимофій має патороч із жінков? Та, бачу, вже єї добиває. Деє ще з осени з'їхала комісія з банку до него тай каже: або гроші або пускаєм маєток на вікликанє. Звертів си, звертів си, тай до жіночої пайки. Дурна жінка бери та підпиши си у нотаруша та дай свій ґрунт продати. Ніби дістала якіє тот вексіль вповідаять люде, але тепер єї тот вексіль боками лізе.

Перший:

— Ой правда, шо дурна! Друга жінка, тай дїтний нема... Та най би чоловікови яка примха стала си тай шуруй, бабо, попід чужі плоти. Таже дїти від першої зараз би нагнали. Тай шукай, бабо, права не знати де і з чим?

Другий:

— То вона, бачу, дала тот вексіль братови, а тепер приходит речинец платити тай дотискают. Та тепер там у хатї таке покаянїє, шоби птаха не сїла на хату. Як дїзнав си, шо вексіль вже у містї, та як прилетїв з міста, то й конї не розпрьигав, але влетїв до хати та до жінки.

— А вексіль де? — каже.

— Оїі, я дала братови.

— То в тебе брат чоловік, ци я? — Та, бачу бив, бив, аж ребра поломив. Як учув, тай розум стратив.

— Клади, каже, голову на порїг, най

рубаю, ти підеш сиру землю їсти, я на шинбеницу, а діти жидам воду носити!

А вона, бачу, молила та просила.

— Ой, каже, чоловіче, коби я з тобов мала хоть одну дитину, а найже тобі шо стане си тай я піду похід чужі вугли кукати?

— Мені, каже, кукати, як глуха зазуля, заки ты у гріб не зажену.— Тай льнгли отак спати, він з краю, а вона від стїни. Шо години, бачу, вставав та бив. Кажут, шо болото зробив з жінки. А рано вона хотїла втечи, але їмив та привезав та місив обца-сами, як у глину. Най Бог боронит від такого!

Третий :

— Здурів чоловік тай решта! Таже він рано відвезав єї тай казав, аби файно вбрала си, бо підут на храм. Тай поволо-чив, кальвін таку збіту на друге село. Але вповідали люде, шо на храму вона скинула кіптарь а сорочка кервавїська!

Обступили її жінки та питали, що то єї таке? А вона бідна в плач! Всі храмові іззирают си як на чудо. А Тимофій, бачу, встав ізза стола тай: жінко, каже, марш до дому! Та так вони похрамували. Як вертали до дому, то лиш один Бог знає!

Перший:

— Гет люде падут у долину так, як би їх хто трутив у бульбону.

Другий:

— Таки небіщик Максим шос знав до себе. Аді, нори знорили і его маєство і невістці нори по плечах просікают...

Третій:

— Таке знав, як і ми. А ніби так не пішли усї господарства? лиш Максимове? Аді, ваш тато ще мав ґрунт і воли, а ви вже зарібний чоловік.

Другий:

— Та мав, але де тому кра-ай! Де, де, де-е!

— От якос ми добили си до села. Рот ба сеї, ба тої — балу та балу, а ноги сараки йдут. А ви завтра де йдете?

Перший:

— Та до двора!

Другий:

— А я до того паршивого Срулика бо-
дай его шлях трафив. Ще від літа винен.

Третій:

— А я до ксьондза...

IV.

С В Я Т И Й В Е Ч І Р.

Сина як пуп сиділа на печи посеред
купи дрантя і без упину біла головою
в стіну. На припічку сидів син бабин.

— А хотьбим продавси, то топлива ні
відки вам не дістану, а хотьбим украв, тай
імут. Сидіт на печи, обтулюйте си в ла-
хмітя, як можете, тай тепла чикайте. У мене
малі діти та венут, сарачьита, на морозі.
Адї, приніс-сми вам хліб тай горівки крішку
тай білу дранку та обійдїт собі сьвита по
божому. А може ще люде вам шо внесут.

Тай головов у стїни не бийте, бо нічо з них не вібете.

— Колижбо я, сину, кількому морозови і такі студени не годна вітримати. То аж в самих кістках я мороз чую. А головов я в стїну бю, бо бим на місци задеревїла, як бим не била.

— А ноги ніц не стухають?

— Ноги, синку, як коновки набренїли: анї їх пігнути анї їх зібгати.

Показала ноги синї і блискучі як скляні бервена.

Я не годна ночи зночувати, такі ночи довгі, довгі, як колиби десїть на одну склав. Веї очинаші зговорю, все поперегадую від найменшої дитини тай дня діждати си не можу. Тай так гірко сидїти самому у такім студенім вертепі.

— Та коби хоть Бог змилував си та муки вам довгої не дав тай лежі гнилої, аби вас борзо спрытав.

— Ой, сину, я так тої смерти, як мами рідної, чикаю. В ночі то в кожний кут пролуплюю очі, ци де с кута не привидиш, бо як привидиш, тай незабавки таки приходит. Але не привиджуєси.

— Та смерть прийде але коли. А конї стоя, гай, скиньте непранку та най на вас сорочку натыгну.

— Я, дитинко, замерзну, як ти мене в білу сорочку вбереш. Я рада, шом цу на собі загрїла тай, як якис казав, своїм нендзі рада, шом заплодила, бо все вкусить то от-як тепліще в шкіру.

— Ви вже розум вістарїли — таже не мете на різдво у такїй нендзі сидїти!

Натягав на маму сорочку.

— Не далекі ваші гони, кости як мечї із шкіри вілазьи, — коби борше.

— Тай я тото, сину, кажу, коби борше.

— Та сьвиткуйте здорові.

— Иди, йди, бо то панцка служба.

Дрожала на печи зі студени і головою в стіну била.

— Тото добру дитину маю, тото ходит коло мене тай не забуває. Ніколи не встидаєш, що мама з торбов ходит. Благословю ти синку на все добре.

І рукою благословила.

Легонечко ковтала головою в стіну, якби з радости, що сина доброго має.

— Славайсу.

— На віки слава.

— Я вам, бабо, солодкої пшениці тай тіста принесла, аби сте за мою Марію очинаш зговорили.

— Прости біг, небого, я зговорю очинаш за твою Марію.

Хрестила ся синими руками.

— Славайсу.

— На віки слава.

— Надніс-сми гезди трохи пирогів, а ви за мою першу очинаш вікажіт.

— Бо да-прости, Андрію, я вікажу за твою Катерину очинаш.

Шепотїла молитви.

— Славайсеу.

— На віки слава.

— Я вам, бабко, рибки принесла, а ви за нашу маму поклони вібїїте. В людий сьвито, а в нас, якби тїло ще на лаві лежыло, так плачемо. Ще того сьвіт-вечера вони нам вечерю лагодили.

— Я, сирїтки, вібю поклони за вашу маму.

Дївчина плачучи виїшла, а баба продувала порох з печи і цїлювала землю і поклони била.

Дуже багато мисочок люде понаносили.

Вечер ловив за очи і баби вже не було видко, лишень єї молитви розходили ся з печи по хатї.

— — — — —

Галузя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотїли.

— Колілуй мині, грушечко, колілуй, бо ніхто мині цього вечера не заколідує, такого великого вечера лиш ти бабі колідуєш.

В руках держала флящину з горівкою.

— Я буду горівочку попивати, а ти мині файну кольндочку колілуй тай мому синові, бо свої мамі не скидаєш...

Шла.

— Якби не він, тайби ні аж на весні найшли, якби сопуха з печи аж на дорогу вдарила.

Шла.

— Аді, оцеї, грушечко, жіноцкої, шо каже:

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом зізда ясна світу засіяла...

Дрантивим голосом цілу коляду відколядувала.

— Тепер увес мир, увес рід колідує і веселитен, а я собі з грушечков, ми обі собі. А оцеї, грушечко, стародавньої мому Митрови:

Вінчую тебе щистым здоровем повій,
Повій, не вий тер похилив явір с-тихенька.

Верещала, якби з неї хто паси дер.

— Оцеї мій старій любив колідувати.
Видиш, старійі, а я собі без тебе пю та гу-
ляю тай колідую. Твоя грушечка зо мнов
колідує. Ой, я вже с тобов ні, ой, ні! Я не
твоя вже ґаздиня...

Пшла.

— Ой, не твоя! Я собі без тебе раду
дала, я собі торби пошила тай межи люди
пішла. Як-ем с торбов за твій поріг пере-
ступила тай я вже не твоя ґаздиня, нема
рихту.

Пшла.

— Але як-сми вішла, Міхайлику, пер-
ший раз с торбов на дорогу тай чулам,
шос у гробі перевернувся, а міні від со-
нечка сьвітого сором стало тай вернуламен
до хати. Молитви старецькі говорилаєми
у твої хаті. Отаку-с ґаздиню лишив пі-
слї себе.

Пи́ла.

— А тепер мене, чоловіче, пси з усіх селів знають, а я їх твоєв паличков відгоню. Алем тим жебраним хлібом сина згодувала. Він мамі їстки внесе, він сорочечку мамі на плечі натьигне, він мами не скидаєси. За него старий усі гріхи маєш мати прощені, за него одного. Бо за твою ґаздиню ти ласки в Бога не доступиш.

Напи́ла ся.

— Алем, старий, пiana, алем помійни́ца! Кобис ні тепер уздрів тай душаби ти-си зрадувала. Алебис парив, алебис бив! Лиш за кіски та голову межи коліна — тай вези на двоє. Бий жебрачку та вона твою памньит з торбов сьвітами рознесла! Бий яй суку, бий, най вона тобі д'хаті дідівських куснів не волочит!

Випи́ла решту.

— А припри-ж собі, мой, ґаздиню, лиш таки їми за кіски та отак оту старицу...

Ґати́ла головою в стіну як скажена.

— Лиш таки отак, найі крєперує торба
громацка.

V.

Д І Т И.

Поклав граблі коло себе, сїв потім на
межу, закурив люльку тай гадка гадку по-
шибала. А далі говорив на четверо гонні
за голосно.

— Найі я трошки спочину супокоєм,
бо лишь дома вкажуси тай зараз дїдови ро-
боту найдут. Таки невістка, коби здорова,
круть, верть тай зараз запіворит: Табо ви
не сидіт...

— А то Господь, шо над нами, видит,
шо я лиш ногами перебераю. А руки, адї,
як згребло, а вжем місць не голений, а до
церькови вжем дорогу забув. У чім піду,
коли все з плечий забрали?

По межі, по межі тай дідів голос ці-
лим полем вандрував тай всі обертали ся

в сторону за дідом. А він скаржив ся, не переставав.

— Ой, сьогодні, такі діти. Але мене ще богу-дякувати, з пам'ятти не вікинуло, я ще знаю яку бесіду у нотаря малим. Сухенький був панок з борідков тай він так роз'їзував синові. Дідови, каже, допоки его живота то має ему бути его постіль, він має спати, він має вілежуватиси, аби і до схід сонца. А вже як, каже, его на лаву покладете та землев припорпаєте то ти тогди з лави на дідову постіль переберайси. А бабі, каже, має бути бабина пічь, вона найси вігріває, най-си Богу молит, а як вже ї обмиєте тай руки навхрест складете та тогди най невістка вже лізе на пічь, бо вона єї.

Осїнний вітер грав ся сивим волосем дідовим.

— Але коби нотарь дес вечером подивиси до хати. Син на постели, невістка на печи, а я з старов на земли, на солімці

вальнемоси. А цеж по правді, а де Бог є? У цих людей вже нема Бога, ої, нема...

Ще їй головою казав, що нема Бога у молодих людей.

— Здихайте старі, бо вам шкода лишки страви. Молочко поїдають, сирец поїдають, а ми як щеньита на них дивимоси. А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люди дають та так і я дав. А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі тай їжте маленько. Отак нам уповідають наші діти.

Голос дідів дрогонув тай дід урвав бесіду.

— Тай поховають нас як псів, бігме, чобота на ногу не покладут...

Громада бузьків спала на очерет і злопотїла крильми над дїдом аж спудив ся. В теплі краї збирали ся відлітати.

— Ого, вже осїнь. Отак, отак тай різдво незабавитен...

— Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш що не говорить. Їму зле, а воно собі шукає лїпшого. В зимі нема жьнби тай студїнь.

А воно знає наперед. Не так як чоловік, що мує свої три дні на місці коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі тай пустив ся до дому. Ще кілька разів обертав ся за бузьками. Тай станув.

— Ба, хто би міні, добрий, сказав, ци я ще з бабов дочикаю, аби їх назад видіти, як повернутен? Відай вже котрес із нас бриздне, відай уже бузьків не будемо видіти...

VI.

П І Д П И С.

Мала Доця ходила лавою поза плечі ґаздів, що писали коло довгого стола свої імена. Кождий зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відкиби найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, що аж скрипів. Наука йшла тихонько лишень чути було млясканя губів, як ґазди мочьили луфко в роті.

А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.

— Доцю, ня, а подивиси, як воно виглядає?

— Ще чепірнате таке як нечисане повісмо, ще пиштіт.

І ґазда пхав олівце в рот і зачинав знов писати.

— Анужко глипни на моє, бо я вже его чешу другий вечір аж ні груди больи. Ану читай, шо я написав.

— Павло Лазиренко.

— Якурат я. Та так воно там стоїт, шо кождий пізнаєт?

— Хто вчений тай кождий.

І Павло почервонів з утіхи і оглядав карточку з усіх боків.

— Анужко я ще раз его віпишу.

І нахилив ся і слинив олівце.

Доця якось дуже поважно ходила поза плечі ґаздів, єї мама дивилася з печи і ути-

хомиряла хлопців, аби не верещили, бо вуйки позмилюють нумера.

На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенем дивився на оту науку. Врешті не міг видержати, аби не заговорити. Дві години глядів з найбільшою увагою, а тепер не втерпів.

— Мої, газди, та лишіт трохи на завтра, таже груди вам потріскают.

Газди підняли голови і як пришиблені виглядали.

— Вішукавем вам добро тай маєте міні подыкувати, а Доци маєте дарунок купити.

— Та хто вас на таке вгараїв?

— Біда мене на це нарадила.

— Яка біда?

— Викслі.

І старий Яків став розповідати вже сотий раз, як то було.

— Таже всі знаєте, шом на горівку не везав землю по банках, боби ні Бог скарав. Але стара мене запхала.

— Як стара?

— Ви мой і молоді і вчытеси вижу письма тай нічо не знаєте. Уходит з ко-мори тай каже: мой, старий таже муки нема лиш зо дві мисчині в міху. А я подумав, подумав тай гай до міста писатиси на со-тку до заволічкового банку.

— Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, шо так і так: не стало хліба межі діти тай прошу, пане, вашої ласки тай бо-жої позичити сотку.

— Ґрунт маєш?

— Є, пане, таже без ґрунту сегодни ніхто не даєт.

— А стоїт на тобі?

— На мині.

— Табула чиста?

— Ґет все чисто.

— Довги маєш?

— Та дес межі жидами є не такій то довг лиш струп. Та вже за цу сотку і хліба межі діти кину і жидам рот заткаю.

— То принеси аркушок і аністрат тай підеш на посідзене.

— Та коли приїти на то посідзене?

— Говори до мужика, тебе на посідзене не траба лиш паперів.

— Вібачьніте мні, пані, бо я не порозумів а папері аді гезди. Тай вітыг з паухи тай подав. Там кажу дес є все, бо я то до купки все складаю веї письма. Я, видите, тому не розумію нічо та все тото разом тримаю. Перебрав він, найшов шо до него тай каже: за тиждень приїди.

— Ходив я зо три рази, аж каже на решті, шо є гроші хвалені.

— А вмієш, старий, писати?

— Ей, де пане! У школі мене не вчили, у воську не бувемі тай-єми цалком сліпий.

— То муєш підписуватисен у нотаря.

— Я, прошу, покладу знак своєв руков, аді хрестик, а ви підпишіт...

— Не можна каже, на векельх хрестів класти...

— А я в гадках став. Це як озмут упіє, як процент наперед відберут, як нотареві заплатю тай того капітану мало шо минї лишитен.

— Звертів я си по містї за ручителями тай надибаю шевца, отого злодюгу Ляпчінцкого. Воно, біда, все никає по містї. Став я тай розказую за свою біду.

— Хлоп, каже, все дурний, гниє цілу зиму тайби не навчивен навіть своє порекло на пісьмі покласти.

— А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський але слова добрі маєш, погадавси собі тай побіг далї.

— Привів ручителїв, підписалиси у нотаря але з сотки тринацїть левів обірвали.

— Несу я ті гроші до дому, а тот швец минї з голови не вілазит. Злодій то злодій, але слухні слова говорит. Адї рвут шкіру, здоймают як з вола. Сотку нїбиє узьив, а до дому шо несеш?

На осім місци все Яків плював і тепер плюнув.

— Кождий хоче від руки, кождий хоче дурнички, а тобо вже так стало тісно, що раз тісно.

— Поклавеми гроші у скриню, а сам до Доці. Ти, Доцько, дїда навчи підписати намено, най дїд панам горло не напихає, бо воно напхане. Я волію тобі плахтиночку купити...

— Тайі навчила тайсте по селї перечули, тайсте в дїда насьміхалиси. Але прийшло до крутого, траба викслі підписувати, а ви за дїдом до Доці. Я вам дорогу показав, що вже не мете гроші утрачѣти.

— Та вже не мемо—відповідали ґазди— та маємо вам подькиувати тай Доци, наші навчительці.

— Але маєте всієї по дарункови принести.

— Таже певне...

Доцька сидїла на печи і дуже тїшила ся і мама єї усміхала ся.

VII.

Л А Н.

„Довгий такий та широкий дуже, що оком зїздріти не мож. Пливе у вітрі, в сонцю потапає. Люцкі ниви заливає. Як широкий, довгий невід. Вилловить нивки як дрібоньку рибу. Отой лан.

Зісхле бадилля бараболі шелестить на нїм. Під корчем мала дитина. І хлїб ще і огіроқ тай мисчина. Чорний сверщок до-тушився нїжки тай утік. Зелений коваль держить ся подалеки. Мідяна жужелиця борзенько об'бігає дитину.

А воно плаче за шелестом бадилля. Тай звернуло ся і впало. Впало ротом до корча. Бе нїжками, дуже пручає ся і поволеньки сніїє.

А посеред розкопаних корчїв спить мама. Як рана ноги, бо покаліченї, посїченї, по-оранї. Привязана чорним волосєм до чорної землі як камїнь.

Сонце радоби цілу міць свою на її лиці покласти. Не може її підвести тай за хмару заходить.

Чорний ворон зияв ся, облїтає, облїтає тай кранче.

Врешті зірвала ся. Наслухає, наслухає.
— О то, я! Коло роботи снати!

Взяла рикаль і копає, раз по при раз корчі розриває.

— Добре, що спит. Така мука, така мука єму тай мині з ним. А заробити траба, бо в зимі ніхто не дає.

Нагнула ся тай копає, борзо, хутко. А той корч обминає. Кілько спокою доки спить...:

VIII.

Л И С Т.

Політичним арештантам мужикам на святій вечір.

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кожний палець Іванків, де він до стїни притулив ся.

Сонце спускало ся насамперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на его га-лузю лишало всі свої дорогі каміні блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати.

І таких їх було багато в хаті, що баба виділа кождіський палець Іванів на стіні.

— Мої, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві! Аді, шо ти із стін поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці колісцятко від ниток таї ка-зав бабі:

— Не бітеси, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою як мишачий хвостик.

— Боже, Боже, як народови тісно стало жити, а як сьвіта надійдуть таї нарід таки веселити — гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

— Ба, вуйко Василь ідут до нас із

Николов Сименовим із тим що в школах він-си вчыне.

— Тікай із землі, біжи д'бабі на піч! До хати увійшов Василь із школярем.

— А в вас, мамо, на печи різдво? Вінчую вас счыстым, здоровем, абисте ще прожили межи нами — віншував син мамі тай цілував в руку.

— Ой, синку, міні різдво не в голові! Я, дитинко, веі дни оплакую і сьвито і будень — казала баба тай сльози в очах показали ся.

— А я прийшов пнсьмо від Федора прочитати, бо вчера на пошті прийшло. Семенів, адї, прочитає.

— Та шо приписує, дужкий він, ци слабує?

Василь витягнув лист з череса, подав школяреви, а сей взяв читати.

„Коханий мій брате Василю і ви мамо.

Клоньїюси до вас на різдво і вінчую вас на ці сьвита. Заколїдувавбим вам ко-

льидку з кременалу але боюси, шо вітер мою кольиду у лісі стратит тай під ваші вікна не привіє.“

Стара мама обепала ся слізми а Василь мовчав.

„Тут арештанти як заколїдуют, то аж сирний мур розсипаєси, аж ржа із ґратів опадає. Як поведут голосом то аж дозорці наслухають. А така кольида в неволі сумна та страшна! А собі то я в ночі гет чисто нагадав за кольиду. Як ще'я хлопцем ходив колїдувати, як ви, мамо, мене у тата здовольили, аби пустили у колїду, а потім як ми парубками вже ходили із скрипков колїдувати. Бувало станемо як ліє під вікном. Колїдуємо, а скрипка плаче межи нами як дитина. Ми ще дуще, а скрипка рівно плаче і ніколи ми єї не могли переколїдувати. Аді, отепер чую як та скрипка плакала, таки гезди плаче...“

— Ой, сину, сину, тотос діти осиротив— шептала баба.

„Але годинами, мамо, та так миші у цих

мурах страшно, що не годен я сам на лужку лежыти тай іду до другого, бо бих умер. Як собі нагадаю за Настю, що вона через мене пішла в землю тай мині діти на півец осиротила тай кров живцем із серца капає. А крізь ґрати видко звізди. А я на них дивлюси, як вони котре білші та менші за собов провады. І почитую собі на велику, що це Настя, а на малі, що це Марійка зараз за нею, а це Іванко, а це Василько...

— Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови — крикнула баба, як би осе Федір говорив до неї а не писав.

„Тай все ми-си привижує похорон Настин. Йдете ви, ідут діти за деревищем, ідут люде. А хоругвами вітер носит тай питає: а чоловік цеї жінки де подівси? А подерта хорогва єму все каже: в Станіславі, в кременалї!

— Ой, замурували ты, синку, у неволи— так зїтхала баба.

„Я гадав, аби неправду корчувати, а то

вони мене з корінем вірвали, жінку вбили тай діти лишили на волю божу. Коби ти, брате Василю і ви, мамо, абисте за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх пендза не їла. А найдуце, аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали. Аби воно, маленьке, не слинило сорочки та аби воно не плакало, бо слина у грудці-си вжирає. Знаєте, що як сирота плаче то всі ангели плачут...

— Обчісую я твої діти що суботи тай сорочки їм перу що тижня тай пускаю старі слези за водою — відповідала баба.

„А ти брате, Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити але ти їм сардачки пошій. Навчи їх на розум, якби її я, а не пусти попід плоти. Зроби з них г'аздів тай наказуй, аби свого тата тай маму не забували, бо їх тато не був лайдак але своє право тримав...

— Ойі, Федоре, не пустю я твої хлопці

попід чужі плоти але навчу їх як рідні — вже Василь казав.

„А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гноєна. Тай робіт так, аби моїм дітем кривди не було, бо я маю таку гадку, що відци я вже не годен віти. Тай припшиїт до мене гет за все, що-си дома дїє?

Клоньнюси до тебе брате, тай до вас, мамо, тай до дітній моїх. *Федір.*“

Баба ревно плакала, а обоє дітній за нею. — Нако тобі грейцірь, нако але не плачь. Адї, чуєш, шо дьидя каже, абиє баби слухав, абиє не пустував.

Казав осе Василь до Іванка тай дав єму новенький грейцар.

ІХ.

ВЕЧІРНА ГОДИНА.

Не міг сїсти, так єго щось гнало від стїни до стїни. Ходив та ходив по хатї.

Обетанова хатна і кути замазували ся і пропадали в вечірнім сутінку, а в голові зарисовували ся давні образи щораз виразійіше.

— Отсе така хвиля, коли малі діти вибігають з хати на толоку і грають ся дуже весело, нервово. В таку пору дівчата не хотять гонити товару до дому, бо кажуть, що як зоря вечірна на небо виходить, то голос по росі стелить ся, — і сьпівають аби голос стелив ся. А в зимі то мами прядуть кужіль тай сьпівають свої дівочькі сьпіванки, але так сумно як би банували за молодим віком. Діти сходять ся разом до куши і шепочуть на печи тай засипляють без вечері. Чудна якась вечірна година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, як би хотів усеї свої думки замкнути у голові, аби не повилітали, бо щиро хотів їх перегадувати.

— Ба, не знати, що він діє? Такий був добрий товариш. Добре памятаю, як ми раз сиділи у него в садку. Відай тоді він говорив

за ті білі хмарки. Біла хмарка, казав, з золотими берегами суне ся по небі та лишає поза собою білі лїлії, а сама йде далї та сїє, сїє того цвіту по синїм небі — тай загодину нема ні хмарки ні лїлії. Лиш голубе небо морщить ся, як голубе море. Правда, він тоді чогось сумував.

Ходив, а очі єго ставали такі добрі як у дитини.

— От, вже-м забув кінець. Приходить ся вже мамині сьпіванки забувати! А ще до недавна тямив. Зараз. Я займив з Марійкою вівці в поле, у єножати. Марійка вишивала собі рукави, такі у фасольки. Фасольки вишивала на червоно, хвостики синьо, а межі поміж фасольками обкидала чорною волічкою. Я мусїв завертати вівці, бо Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця та така влазлива, що жадній єянці не дарувала. Тай я скинув окрайку і ми її спутали. Був спокій. Я бігав розперзаний попід верби та свистав та галасу-

вав на все поле. А потім Марійка мене за-
кликала їсти. Їли ми хліб і сир з листка...

Вже сидів на м'ягкій кріслі і хлопячі
спомини гонили єго як сон на якісь цвѣ-
тисті поля, що цвѣтів на них дуже багато
і можна їх рвати, рвати.

— Потім прийшли до нас мама. Вертали
ся з поля, бо їсти носили робітникам. Дали
нам їсти молока і оглядали Марійні рукави.
Тай наказували Марійці, аби ніколи не
брала три шитці, лишень дві поза іглу, бо
фасольки будуть череваті. А мені казали,
аби не качати ся з гори, бо сорочку підру,
або собі черево покалічу. „Ти, парубче, не
брикай, як кінь по полю, розперезаний, але
сиди собі коло Марії та овець пильнуйте“.
А я лежав си коло мами та лушив ногами
в траву, а мама казали: „Ти не годен ані
годинки тихо посидіти?“ Тай тоді злетів
бузюк на м'яку таки коло нас. Мама ймили
мене, посадили на коліна тай почали сьпівати:

Ой, не коси, бузюку, сїна,
бо ся зросиш по коліна.

Та най тота чайка косить,
що на бакир шапку носитьь.

Збирав усі сили пам'яті, аби нагадати решту єспіванки і не міг. Очи посумніли.

— Зараз, зараз. Мама пішли до дому. а я бігав до вечера за бузьком та приєспівував: „Ой не коси бузьку єіна..“

Розбігав ся як той хлопець, що хоче яр перескочити і над самим яром все стримує ся. Говорив голосно перші вірші єспіванки і не міг далі нагадати. Зітхнув і чорний обвід коло очий ще більше почорнів.

— Боже милий, вже не годеи я надточити тої нитки, що урвала ся! Вона вже тоді рвала ся, як мені мама мили ноги і чисті онучки видирали з старої сорочки, а тато чобітки обтирали. Веї ми тоді плакали, бо мене пускали у євіт на науку. І ходив я по тім євіті і гнув ся, як лоза для кавалка хліба і чув на собі сотки гордих очий.

Махнув рукою, як би хотів відігнати ті горді очи.

— По довгих роках я поїхав до мамі. Тата вже не було. Згорблена, стара, з кестуром у руках сиділа на присіпці та грілася на сонці. Не пізнала. А потім мене привитала. „Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, абиць не сумував. Та як умирала, то все за тебе допитувала. Ми її дурили, що ти над'їдеш. А таки того дня, що вмерла, то казала, що коби тебе хоть крізь вікно, хоть через поріг узріла. Таї умерла“. Отак рвала ся та нитка...

Несьвідомо говорив мамину сьпіванку: „Ой не коси, бузьку, сїна...“

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледви мама добили ся. „Аді, синку, отсе Марійн гріб. Я вже насадила і руги і барвінку і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не посадила, аж в осени посажу.“ Сїли ми коло гробу і мама оповідала мені за біду Марійчину. Чоловік злий, діти малі, біда в хаті. Вітер здував з вишень білий цвіт. Цвіт падав на гріб і на нас. Здавало ся,

що той цвіт зростає ся з маминим білим волосем і що роса з цвіту спадала на мамине лице. А я нагадував собі як ми з Марійкою вівці пасли...

Горячі сльози впали на стіл.

— А потім мама вмерла. Гріб мамин недалеко від Марійного. Цвіт з маминої вишеньки падає на гріб Марії, а з Марійної на мамин гріб. Був я там раз. Сидів межі тими гробами і нагадала ся мені мама сьпіванка. Коли не знаю вже кінця. Посидів я там тай пішов з могили. Лиш вишневий цвіт з гробів летів за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, абим не йшов...

Ще довго ходив по хаті та несвѣдомо шептав:

Ой не коси, бузьку, сїна,
бо ся зросиш по колїна.
Та най тота чайка косить,
шо на бакир шанку носить. —

З М І С Т:

1. Камінний хрест.
2. Засіданє.
3. З міста йдучи.
4. Сьвятий вечер.
5. Діти.
6. Підпис.
7. Лан.
8. Лист.
9. Вечірна година.